Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 112 1991

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet, Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-87666-05-07
ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1992

mas. Inte minst de många otryckta breven utgör härvidlag värdefullt stoff. Det måste betonas att avhandlingen inte är någon skrivbordsprodukt. Margareta Dubois har gjort sig stor arkivmöda. Förutom citat och hänvisningar till otryckta brev och dagböcker är det annat svåråtkomligt material som dragits fram. De viktigaste litterära kontakterna Brandes, Strindberg, Bergson behandlas utförligt. Vad Brandes beträffar har Margareta Dubois missat att den skildring hon citerar efter Ruhes Minnesanteckningar, också tryckts liksom andra partier ur detta manuskript, nämligen i BMF (se avh. s. 49). Bibliografin ger en god översikt över Ruhes verksamhet men är bristfällig i detaljerna. Det vore en lämplig uppgift för ett doktorandseminarium att rätta avhandlingens fel ty de äro legio. Det gäller inte minst Ruhes artiklar i Svenska folket och BMF.

Vad beträffar Ruhes introduktion av Proust kunde Margareta Dubois varit frikostigare med citat ur Lucien Maurys brev till Ruhe som svar på dennes förfrågan angående Proust. Han skriver till exempel följande: »Je crois me souvenir que Marcel Proust appartient à un milieu d'esthètes riches» (otryckt brev från Maury till Ruhe, daterat 20/9 1917). Maury hänvisar till sin egen artikel, vilket bestyrker mina egna tolkningar i ämnet (se bl. a. min studie Proust en Suède, RLC 1981).

Att Ruhe var en lärd karl som trivdes på biblioteken står fullt klart men den vetenskapliga akribin var inte hans styrka. När han skriver artiklar eller minnesbilder begagnar han författarens rätt till kontaminatio, till att sammanföra och kondensera två intryck i ett. Därigenom tror han sig förbättra dramatiken i en historia. I en minnesbild från ett besök hos Strindberg, för vilket Ruhe redogör i en artikel i BMF okt. 1932 skulle Strindberg ha fått telefonsamtal från Henning Berger på eftermiddagen 17 juni 1906. Denne skulle ha anlänt från Köpenhamn. Av Lagerstedts avhandling om Henning Berger framgår emellertid att Berger enligt egen utsago ej befann sig i Stockholm vid den tiden. Det troliga är alltså att Ruhe kopplat samman sina egna intryck vid ett visst tillfälle med något han hört vid ett annat tillfälle Strindberg berätta, i akt och mening att sätta mera färg på sina minnesanteckningar. Man saknar i avh. en mera avståndstagande hållning till Ruhes Minnesanteckningar.

Förhållandet mellan Ruhe och tidens författare är intressant och skulle kunna tjäna som korrigerande glas för vår egen tids duster mellan författare och kritiker. Ruhe var dock inte någon bra litterär kritiker. Han skrev med för mycket bilder och tillät sig ytterligt överlägsna ironiska tonfall. I avhandlingen belyses Ruhes förhållande bl. a. till Hjalmar Bergman. Margareta Dubois har däremot inte tagit upp allt material kring Ruhe och Hellström vilket självklart inte heller varit hennes avsikt. Men Hellström och Hjalmar Bergman fick båda lida av Ruhes ironiska utfall.

Ett synnerligen fylligt om dock ej fullständigt avsnitt i avh. ägnas Ruhes tidskrift Cyrano. Bakom den, får vi veta, stod Lucien Maury som höll kvar sina kontakter med Sverige långt efter sin tid som fransk lektor vid Uppsala Universitet. Vad beträffar Ruhes egen ententevänlighet har den observerats på grundval av hans anonymt publicerade artikelserie i DN 1917. I en artikel 1952 i AB tog John Landquist först upp Ruhes roll i denna affär. Margareta Dubois polemiserar mot Landquists insinuationer, dock utan nödvändig kraft i sina motargument.

Bergsonöversättningarna mottogs olika. Medan Landquist faktiskt var mycket positiv till de båda första hade Oscar Wieselgren (vars recension dock ej använts i avh.) mycken kritik mot den första medan han gav erkänsla åt den andra. Dessa översättningars kvalitet är som Margareta Dubois riktigt påpekar inte den allra bästa. Ruhe saknar ett naturligt förhållande till språket vare sig det gäller det svenska eller det fransyska. Men faktum kvarstår. Det var en viktig kulturgärning. I efterhand kan man konstatera att Ruhes nybildade svenska ord fått hemulsrätt i vårt språk.

Styrkan i Dubois arbete ligger i hennes fokusering av ett stort pressmaterial. Tack vare Margareta Dubois har vi fått bättre möjligheter att sätta in Ruhes verksamhet i ett större sammanhang och begripa hans insats som litterär kritiker och förmedlare med europeiskt perspektiv.

Sigbrit Swahn

Sigge Bock: *Lowly who prevail. Vistas to the work of Hjalmar Bergman.* Avh. för teol. doktorsexamen, Uppsala 1991 (tr. 1990).

Sigge Bocks avhandling rör huvudsakligen den etiska syn, som kommer till uttryck i Hjalmar Bergmans verk, närmare bestämt dess likheter med vissa grundläggande drag i kristen etik. På svenska säger titeln, att det är fråga om de ringa eller ringaktade som visar sig andligen bestå. Författaren hävdar, att man kan urskilja vissa mönster, som han sammanfattar under den rubriken.

Hans framställning är uppbyggd på följande sätt:

Ett inledande kapitel inleds med biografisk skiss och en redogörelse för avhandlingens disposition; därefter diskuteras vissa metodfrågor. Det andra kapitlet har rubriken *To prevail through Sacrifice* och behandlar självuppoffringen som tema i romanerna *Farmor och Vår Herre* och *Clownen Jac.* Det tredje kapitlet heter *To overcome Rejection* och handlar om Hilding Harald Markurell så som han gestaltas i en roman och en novell. Det fjärde kapitlet, *To prevail through Abstention,* sysslar med det avståendetema som Bergman själv betonade som viktigt; det studeras i romanerna *En döds memoarer* och *Herr von Hancken.* Femte kapitlet, *Vindication of the Modest,* handlar om Bergmans känsla för dem som utsatts för den allmänna opinionens fördömande; sitt främsta exempel hämtar avhandlingsförfattaren från *Flickan i frack.* Det sjätte kapitlet slutligen heter *The second Sex becomes the first.* Det vill bl. a. visa att man i Bergmans verk finner en tendens tillmäta kvinnor ett högre värde och en högre moralisk halt än män.

Uppfattningen att Hjalmar Bergmans verk gestaltar

etiska krav av den art som Bock pekar på är i och för sig ingen nyhet. Den möter på åtskilliga ställen i tidigare forskning, framför allt Erik Hj. Linders. Bock har också framhävt den roll som dennes arbeten spelat för honom. Det som kan sägas vara nytt är dels att Bock sökt så att säga renodla aspekten, dels att han med dess hjälp åstadkommit en bättre belysning av några tidigare inte så uppmärksammade verk av Bergman. Detta gäller framför allt *Flickan i frack,* i någon mån också *Komedier i Bergslagen.* Det bör också framhållas att Bock mer än någon före honom tagit fasta på att Bergman var mycket bibelkunnig. När det gäller faktiska eller tänkbara hänsyftningar på bibelord har avhandlingsförfattaren varit mycket energisk, och detta har avsatt vad man kan kalla för partiella bidrag till tolkningen även av tidigare mycket omskrivna verk, exempelvis *Clownen Jac.* Påpekas bör också att Bock tydligare än någon föregångare lyft i dagen det sätt på vilket den etiska hållningen hos en diktgestalt ofta framträder, nämligen enbart eller så gott som enbart i vederbörandes handlande. Utgångspunkten har varit ett yttrande – avgjort betydelsefullt – i ett av hans brev till Ellen Key. Där står: »Allt mänskligt har varit och är mitt – men jag har erfarit det som ett ögonkast, en huvudets böjning, en kroppsställning, en suck, ett tonfall, korteligen som en kroppslig symbol för det andliga.» Detta brev är från 1915 och vad han säger i det är tillämpligt i första hand på den tidigare delen av hans författarskap fram mot 1910-talets slut. Han säger också i samma brev: »Men – i alla fall – jag skulle vilja gå ut ur mitt hus, mitt symbolhus, och tala på torget.» Så gjorde han faktiskt på 1920-talet; det är påfallande hur mycket mer av författarkommentarer om personerna som förekommer i hans senare romaner. I den allra sista, *Clownen Jac,* kan man finna en direkt förkunnelse.

Bock är uppslagsrik, men inte lika benägen att sovra bland sina infall. Det finns en hel del som med fördel hade kunnat utgå. Det utrymme som i så fall vunnits hade, också med fördel, kunnat användas för en något utförligare behandling av de verk rörande vilka han har mest att komma med, alltså *Flickan i frack* och *Komedier i Bergslagen.*

Bock har valt att skriva sin framställning på engelska, i syfte att göra den internationellt tillgänglig. Detta har medfört att han fått översätta alla citat som görs ur Bergmans texter. Återgivningen är i regel tillfredsställande, men det finns vanskligheter. Det existerar inte alltid ett ekvivalent ord till en svensk term. »Häradsdomare», som ju var en hederstitel för den främste av nämndemännen, har t. ex. återgivits med »judge». Det ger knappast de rätta associationerna.

Bocks metodik är i vissa avseenden otillfredsställande. I sina inledande överväganden ansluter han sig till Schleiermacher. Denne avvisar som bekant tanken, att det skulle kunna finnas ett flertal tolkningar av en och samma text, som man kan välja mellan efter behag. Tolkningen är för honom en reproduktion av en ursprunglig produktion; för att bestämma textens innebörd måste man utgå från den tidpunkt då den tillkommit samt från författarens och hans omgivnings föreställningsvärld och språkbruk. Även om inte allting i Schleiermachers hermeneutik befunnits invändningsfritt, har dessa grundtankar visat sig hållbara. Bock tycks också acceptera dem (s. 16f.). Men tillämpar han dem verkligen?

Genomgående i avhandlingen tycks vara att Bergmans samlade författarskap betraktas som en enhet, att det utgör som det sägs på s. 16 en corpus bergmanianum. Man måste fråga sig hur pass rimligt detta är. Det låter sig naturligtvis göra, om man anlägger ett mycket översiktligt perspektiv, så som Jarvi gjort i den korta och i sitt slag förträffliga lexikonartikel, som Bock bl. a. åberopar sig på. Annorlunda ter det sig, när man granskar Bergmans enskilda verk. Det är dock ett faktum att de är tillkomna under en period av 25 år, och man kan inte a priori utesluta förändringar i författarens åskådning under en så lång tid. Han blev äldre, vilket kan ha inneburit att han mognade. Vi vet att hans levnadsvanor under senare år förändrades, uppenbarligen till men för hans hälsa. Hans etiska värderingar kan ha uppvisat i stort sett konstanta drag, men det kan inte uteslutas att det skett åtminstone tyngdpunktsförskjutningar av inte betydelselös art.

Invändningar av detta slag reser sig mot flera avsnitt i Bocks framställning. I kap. 2 behandlas exempelvis de båda romanerna *Farmor och Vår Herre* och *Clownen Jac* som en enhet. Den förstnämnda är från 1923, den sistnämnda från 1930. Det som utgör en föreningslänk är att Nathan Borck alias clownen Jac förekommer i båda. Bock har åtminstone på vissa viktiga punkter använt *Clownen Jac* som tolkningsnyckel till *Farmor och Vår Herre.* Frågan är om detta kan vara riktigt.

Bocks läsning av *Clownen Jac* tar fasta på att Jac i sin egenskap av konstnär offrar sig för andra; han uppfattas som en parallell till Jesus. Synpunkten har tidigare framförts av Sten Wistrand; Bock har underbyggt den ytterligare genom att påvisa de talrika hänsyftningar på Jesusord som ingår i clownkatekesen. Det finns stöd för Bocks uppfattning av huvudpersonen i *Clownen Jac.*

Betyder nu detta att Nathan är exakt densamme och har alldeles samma funktion i *Farmor och Vår Herre?* Bock vill ha det därhän. Det står på s. 48 att Nathan offras, dels för att möjliggöra en försoning mellan Vår Herre och farmor, dels också för att försona farmor med hennes familj. »Bergman seems to have given to his clown Jac the function of Jesus.»

En granskning av förloppet i romanen ger en annan bild. Det hela tilldrar sig på farmors 78-årsdag. Den vill hon fira genom att sälja sitt hus och fördela större delen av köpeskillingen mellan barn och barnbarn, som är i behov av pengar. Bland barnbarnen finns också den förlupne sonsonen Nathan, som hon tror är utfattig. I själva verket har Nathan numera tjänat en förmögenhet på sin talang som komiker. Han har genom ombud låtit lägga ett bud på huset som är högre än den summa farmor tänkt sig, detta uppenbarligen i tanke att på så sätt hjälpa henne. Han är tydligen den enda bland barn och barnbarn som verkligen älskar henne. Hans plan visar sig vara ett psykologiskt misstag, liksom hans idé att överraska henne genom att komma till födelsedagen som en fin herre, iförd frack och päls och med många koffertar. Farmor

tror att alltsammans är apspel och kör ut honom ur huset.

Då klär Nathan ut sig till tiggare och återkommer i den skepnaden sent på kvällen. Hjalmar Bergman kommenterar: »Han menade inte så illa. Han tänkte: Vill farmor inte ha mig i frack och pälsar, så vill hon kanske ha mig så här.» Det stämde. Nu accepterade farmor honom. Den sista scenen i romanen, bortsett från den korta epilogen på två sidor, visar farmor i sin säng med Nathan sittande bredvid. Farmor frågar: »Vad är du rädd för? Är du rädd för mig?

Nej, han var inte rädd för farmor. Och till bevis stack han sin hand i hennes. Det var ett gammalt fredstecken dem emellan och ett säkert bevis.»

Nathan förklarar för henne sin första entré i huset. »Jag trodde att jag skulle komma hem som en fin karl. Och då skulle farmor ha blivit pannkaka.» Den tanken fnyser farmor åt. Nathan förklarar vidare:

»Vet farmor varför jag ville göra farmor till pannkaka? Jo, för kunde jag det, då skulle jag aldrig mer bli rädd.

Varför det då? undrade farmor.

Jo, för då hade jag väl ändå varit tusan till karl.

Det medges, sa farmor. Men man ska vara lagom stursk.

Säg i alla fall! bad han. Har farmor aldrig varit rädd? Bara rädd, utan orsak, bara rädd?

Nej, det hade hon sannerligen inte. Men hon förstod och begrep att en så där liten stackare kunde vara bara rädd [...] Och hon sa:

Ska jag berätta något för dig, så går det kanske över?»

Det finns här ingenting som pekar på att Nathan offras eller att han spelar en roll som försonare. Det handlar om de känslomässiga relationerna mellan Nathan och farmor. De är komplicerade. Nathan är fästad vid henne, tydligen av det skälet att hon är den människa som på gott och ont verkligen betytt någonting för honom och på det viset utgjort den fasta punkten i hans ängsliga tillvaro. Han har beundrat henne och samtidigt opponerat mot henne, därför att hon är stark och orädd. Om han kunde hävda sig mot henne skulle han kanske bli kvitt sin konstitutionella rädsla. Hon å sin sida har ömhet för Nathan just därför att han är en stackare. Hon har tidigare under dagen blockerat den känslan men därefter gripits av dåligt samvete för vad hon gjort. I och med att hon i det sista samtalet med Vår Herre gått med på hans krav, att hon skall offra sitt klara förstånd, har blockeringen hävts. Hon kan åter inträda i rollen som en tröstande farmor.

Den övriga familjen fann Nathans beteende att klä ut sig till tiggare vara ett avskyvärt narrspel. Hjalmar Bergman kommenterar:

»De glömde en sak.

De glömde att gud är god mot dem som älska. Han har sörjt för dem från begynnelsen. Han har skapat en värld blott för dem. Det är minsann inte alla som får komma dit. Och av några tar han en dryg tribut just vid gränsen. Han tar deras klara förstånd. Men det är inte farligt som det låter. De äro lyckliga ändå.»

Slutscenen visar just hur farmor och Nathan är lyckliga med varandra.

Den som gör ett stort offer är farmor. Hon offrar sitt klara förstånd, dvs. den världsliga klokhet med vilken hon byggt upp sitt liv och dominerat sin omgivning, detta för att nå fram till att visa en smula äkta kärlek. Ungefär på det viset har Bock också uppfattat hennes utveckling; på den punkten har jag inga invändningar.

Min invändning gäller synen på Nathans roll. Den är en annan och i sammanhanget mindre dominerande än den som Bock velat tillskriva honom. Han offrar sig inte, och han agerar inte heller för att påverka farmors beslut. Det stämmer inte, när det på s. 48 sägs »what Nathan does to grandma is to prepare her to depart from life: you better undress ... you get a coffin». Vid kontroll i romantexten visar det sig att det råd som återges i citatet kommer från Vår Herre. Där står (s. 135 f.):

»Då passade Vår Herre på:

Nej, sälj du gården, sa han, och hjälp dina barn, eftersom de ha det svårt.»

På detta följer farmors medgivande: »Det kan vara så gott att börja klä av sig, då skymningen faller och natten är nära. Man har haft tjugu stora rum att svänga sig i och man får en kista.»

Farmor och Vår Herre och *Clownen Jac* är tillkomna med avsevärt tidsmellanrum och vid skilda situationer i författarens liv. Det är vilseledande att tolka den tidigare av de båda romanerna med hjälp av den senare.

På liknande sätt har Bock förfarit i nästa kapitel: den senare tillkomna novellen *Herr Markurells död* har använts som tolkningsnyckel till romanen *Markurells i Wadköping*. Till stöd åberopas en uppsats av Odd Grandin. Det nämns dock inte att dennes sammanställning är hypotetisk; den utgår från att Grandin tänker sig – under hänvisning till ett brev till Victor Sjöström 1922, där Bergman klagar över kritikernas brist på förståelse – att Bergman velat med novellen i efterhand ge anvisningar om hur hans roman bör uppfattas. Detta är inte omöjligt, men i så fall rör det sig just om ett efterhandsperspektiv, Bergmans tolkning av ett tidigare verk från en senare ståndpunkt. Anmärkningsvärt är att Linders behandling av frågan i delarna 2 och 3 av den stora biografin inte tas upp. Han håller romanen och novellen åtskilda; ett av de viktiga skälen till det är att innebörden i den inre död, som Markurell genomgår i romanen, och i hans förberedelser för sin faktiska död, som skildras i novellen, inte är densamma (se spec. del 3 s. 30 ff.). Linders argument har inte vederlagts; de måste anses ha giltighet.

Också en annan utebliven hänvisning till Linder bör påpekas. Denne har utförligt belyst de mycket tydliga jämförelser, som förekommer i romanen mellan den av olyckor slagne Job och den likaledes av ett förkrossande slag drabbade Markuell. Dessa paralleller har minst två viktiga funktioner. Den ena är tydliggöra Markurells lidande. Den andra är att visa att han liksom Job till sist ödmjukar sig och på det viset

vinner något. Inte den välsignelse vars yttre tecken utmålas i slutet av Jobs bok, men ett slags tröst.

Bock hade i själva verket kunnat få ett visst stöd från denna Linders framställning för ett av sina tolkningsuppslag, nämligen att det föresvävat Bergman en jämförelse mellan Markurells lidande och Jesu lidande på långfredagen. Job har – vilket Bock vet och nämner i en not på s. 87 – betraktats som en prototyp till Kristus som smärtornas man. Detta kunde ha kombinerats med ett riktigt påpekande som Bock gjort: den dag som romanen tilldrog sig på var en fredag. Veckodagen omtalas inte i texten, däremot anges datum exakt: den 6 juni 1913. Kontrollerar man saken, vilket Bock tydligen gjort, finner man att den dagen var en fredag. Det kan mycket väl finnas en avsikt bakom detta. Bergman kan ha tittat i sina almanackor och medvetet valt datum så att den ödesdigra dagen blev just en fredag.

En döds memoarer som behandlas i kap. 4 är en av Bergmans mest svårtolkade romaner. Några av de mest vägande synpunkterna på den har anlagts av Kerstin Dahlbäck. Bock har anslutit sig punktvis till henne och dessutom lämnat vissa kompletterande bidrag. Han har en skarpsynt och för tolkningen betydelsefull iakttagelse beträffande själva inledningen till romanen. Där står som ett slags motto:

»*Jag är Herren din Gud är en stark hämnare*
Förvisso.
som hämnas fädernas missgärningar uppå barnen allt intill tredje och fjärde led –
Ja.
Dem som mig hata.»

Som Bock framhåller följs de två första bibelcitaten av instämmanden från memoarernas fiktive författare, men inte det tredje. Samtidigt korresponderar detta tredje citat med den berättande textens första sakupplysning. De inledande raderna lyder:

»Dem som mig hata.
Min far var ateist».

Bock ställer (s. 92) frågan: betyder detta att vara ateist detsamma som att hata Gud? Han anser att Bergman inte menar så. Ett väsentligt skäl är att fadern Johan Arnberg efter sin död tycks återkomma i romanens senare del i gestalt av fader Johannes, vilken fungerar som en andlig vägvisare åt memoarernas författare Jan Arnberg. Denna läsart har mycket som talar för sig.

Inriktningen av den religiositet, som fader Johannes företräder, belyser Bock med ett citat från s. 322 f. i romanen. Det lyder på svenska:

»Jag sade:
Vad gör ni hela dagarna, eftersom ni ingenting vet.
Han svarade: Jag åkallar Herren. Och jag skämtade med honom och påstod, att han måste vara muhammedan, eftersom han åkallade Herren på en fredag. Ja, sade han, fredagen är jag muhammedan, lördagen jude och söndagen kristen, och även för de andra veckodagarna finns det utvägar.»

Bock har två tolkningar av denna passus (s. 93). Den första är: »to father Johannes all days are holy; this is not a new notion to Christians.» Den andra är: »Bergman makes him a symbol of the spiritual dimension in general.» Bock lutar mest åt den första tolkningen. Men mycket tyder på att den andra har företräde.

Vi kan gå tillbaka till romanens första kapitel, där Johan Arnberg presenteras. En nyckelscen är den där han kritiserar sin onkel biskopen Julius Arnberg för att denne vägrat att hjälpa sin bror Ludvig och uttalat sig nedsättande om sin andre bror Leonard. Johan Arnberg får säga:

»Jag räknar min fars död från den stund, då han måste lämna sin fädernegård. Sen dess var han en levande död eller en död levande – hur onkel behagar [...] Onkel visste, att far skulle andligen – och förresten också kroppsligen – nedbrytas. [...] Sen dess har onkels samvete avlidit. [...] Men en människa, vars samvete dött – lever hon verkligen? Nej, käre onkel, allt prästerligt sunt förnuft till trots torde onkel vara en död man, ett spöke. Ja, mera spöke än den stackars Leonard. Han hade dock ett levande drag – begäret efter sanning. [...] Så enkel är saken, sedd genom en stackars ateists glasögon.»

Här ges två kriterier på att vara andligen levande: att äga samvete och ha begär efter sanning. Bergmans framställning ger vid handen, att Leonard Arnberg och Johan Arnberg uppfyllde dessa kriterier, biskopen däremot inte. Därför att Johan Arnberg var andligen levande kan han efter sin fysiska död återuppstå i romanen i gestalt av fader Johannes och visa Jan en väg bort ur ett tillstånd av andlig död.

Det förefaller alltså vara så, att Bergman vill skildra hur Jan kommer till insikt om den avgörande betydelsen av »the spiritual dimension in general». Han avstår från de strävanden som fyllt honom: från det affärsprojekt som upptagit honom, från drömmen om kärlek, från viljan att skaffa upprättelse för vad han kallar Den Stora Oförrätten mot hans familj, slutligen också från lusten att hämnas på Mikael Arnfelt. Detta avståendetema har Bock riktigt framhållit. Frågan är om det finns en mer bestämd religiös eller filosofisk åskådning, som det kan relateras till. Svaret finns möjligen i romanens sluttext. Där lämnar Jan tillsammans med fader Johannes hotell de Montsousonge. Slutraderna lyder:

»Vi voro åter under bar himmel. Och han sade:
Alla äro icke levande, som leva; ej heller är döden en port, som öppnas endast åt ett håll. Den Oföränderlige formar livet efter sitt behag och av döden gör han en leksak. Våra tankar äro irrbloss som förnöja honom med sin fladdrande lek. Och då du känner dig dömd under din vilja, skall du veta, att den är i hans hand som givit dig himlens båge till tecken. Frukta därför inte din vilja, ty den är icke ditt redskap, utan dens, som leder dig.
Så sägande lämnade han mig.»

Bock har bidragit till tolkningen av dessa rader genom att peka på en parallell med 34:e sången Divina Commedia; Dante och Vergilius lämnar Inferno, »e quind' uscimmo a riveder le stelle», och detta har en motsvarighet i orden: »Vi voro åter under bar

himmel.» Sammanställningen är plausibel med tanke på Bergmans stora intresse för Dante, och den kan som Bock säger innebära att Jans vistande i hotell de Montsousonge är tänkt som en motsvarighet till Dantes vandring genom Inferno. Bock har vidare (s. 100) hänvisat till Kerstin Dahlbäcks uppfattning att händelseförloppet i romanen är insatt i ett väldigt metafysiskt perspektiv samt kompletterande tillfogat att för Bergman »each individual is but a transitory aspect of a universal self». Här finnes en fruktbar iakttagelse, som kunnat utvecklas vidare, om Bock gått närmare in på vad Dahlbäck, Linder och Ek har haft att säga i ärendet. Att Bock inte tycks ha intresserat sig för detta kan hänga samman med att han avvisar försök att belysa Bergmans livsåskådning med hjälp av dennes filosofiska lektyr. Spinoza nämns en enda gång i avhandlingen, på s. 146 som ett exempel på »various other Lesefrüchte». Detta är nog att underskatta den roll som Spinoza spelat för Bergman. Hans förhållande till den judiske filosofen var i hög grad personligt. Han berör det t. ex. i två brev från 1904. I båda är det på tal om hans farmor. I det första står det: »Hon har alla sina själsförmögenheter kvar. Och vi tala om vår älskling Spinoza, vi älska honom båda, hon och jag.» I det andra, som är det där han för Ellen Key redogör för hela sin bildningsgång, heter det: »Spinoza älskar jag. Han har så stora, blida, kloka ögon. Jag har läst honom tillsammans med min gamla farmor.» Hjalmar Bergman ägde Spinozas *Etik* och kände rimligtvis till grunddragen i hans biografi, bl. a. att han av kristna präster och judiska rabbiner blev stämplad som ateist, av de sistnämnda utstött och bannlyst med ett formulär som nedkallade sjufaldiga förbannelser över honom. Spinoza var verkligen »rejected», och även i den egenskapen bör han ha varit föremål för Bergmans intresse och sympati. Det ligger ganska nära till hands att jämföra Johan Arnbergs proklamerade ateism och Spinozas påstådda ateism.

Ek har ganska utförligt diskuterat Spinozas betydelse för Bergman (s. 188–193), och hans uppfattning är att denne var fascinerad, därför att »Spinoza förenade en starkt deterministisk världsåskådning med krav på etisk aktivitet och en viss religiös känsla».

Linder har i *Sju världars herre* (s. 474) partiellt tolkat slutet av *En döds memoarer* under hänvisning till Spinoza. Enligt denne vet vi *vad* vi gör, men inte *varför* vi handlar som vi gör. »Därmed klarnar sammanhanget», skriver Linder. »Vad du skall frukta hos dig själv är din fruktan, dina tankar, dina inbillningar, allt som kommer dig att hata, att vredgas, att stå instängd i dina lidelsers hus. [...] Men din vilja är däremot fjärrstyrd, dina handlingar utgår från en fjärran ohörd makt. Leder de också till undergång, kan de äga en mening ändå.»

Linders kommentar kan behöva preciseras ytterligare, men väsentlig är i varje fall den förknippning som görs med etiska principer hos Spinoza. Man bör även beakta det metafysiska perspektiv som Kerstin Dahlbäck pekat på. Om vi antar att även det hämtat inspiration från Spinoza, bör Hjalmar Bergman ha haft i tankarna dennes speciella form av panteism: *deus sive natura*. Å ena sidan är Gud för Spinoza nödvändighet, den lagbundenhet som reglerar allt skeende. Å andra sidan är han den levande och skapande naturen, den organiska allenheten. Spinoza åberopar t. ex. Paulus, när denne säger att i Gud alla ting leva, röras och hava sin varelse. Den Oföränderlige, som formar livet efter sitt behag – som det står i slutet av *En döds memoarer* – förefaller att likna denne Spinozas Gud. Och maningen till Jan: »frukta inte din vilja, ty den är icke ditt redskap, utan dens som leder dig», kan relateras till Spinozas uppfattning, att vishet består i att inse och frivilligt underordna sig tillvarons lagbundenhet. Den högsta formen för denna insikt är den som Spinoza kallar *amor intellectualis Dei*. Den är enligt hans affektlära också den högsta affekten och därmed i stånd att tränga undan alla andra affekter, sådana som hat, fruktan och självhävdelsebegär. På detta märkliga sätt lyckas Spinoza förena sin determinism med sina stränga etiska krav. Bergman förefaller att ha följt honom också i detta. Jans väg beskriver ett avstående från alla andra affekter efter hand som en sådan högre insikt vaknar inom honom.

Kapitel *Vindication of the Modest* innehåller ett värdefullt avsnitt om *Flickan i frack*. Här visas övertygande, att denna lilla roman inte bara är ett charmerande underhållningsstycke utan till sin kärna en allvarlig moralitet. Katja Kock gör uppror mot konventionerna genom att uppträda i frack. Skälet är att hon som flickan i familjen har fått stå tillbaka; hennes far vill inte kosta på henne någon finklänning till studentexamensfesten, medan hennes bror självklart har fått en frack. Eftersom hon är den som i vardagslag gnor och arbetar för sin far och bror, tycker hon att detta är orättvist och lånar broderns frack. Följden blir skandal; hon stöts ut av Wadköpingsopinionen som regeras av stadens högsta auktoritet på ungdomens seder, änkedomprostinnan Hyltenius. Hon återupprättas delvis genom att läroverkets rektor promenerar inför allas ögon arm i arm med henne. Som Bock påpekar har Bergman fått uppslaget till detta från en verklig händelse. Herman Lagercrantz hade omkring 1890 gått in i Frälsningsarmén och till följd därav blivit betraktad som icke-existerande i de kretsar han hörde till. Bojkotten bröts av prins Eugen, som företog en promenad tillsammans med honom på de den gången fina stråken i Stockholm. Sammanställningen är övertygande, och helt riktigt är också påpekandet att Katjas fulla återupprättelse kommer först då även domprostinnan accepterar henne. Men man saknar en redovisning av hur det gick till, när hon ändrade sin bedömning. Denna senare del av historien förtjänar också en kommentar. Den stödjer ett par av Bocks teser.

Domprostinnan råkar sammanträffa med rektorn på kyrkogården och blir utsatt för hans vana att tänka högt. Han tänker bl. a. följande:

»Förlåta [...] det är den stora konsten och det eftersträvansvärda målet. Har du icke lärt dig det vid din ålder så är du att beklaga och klandra tillika. Snart vilar du bland de andra här under stenarna, kan varken röra hand eller fot, tand eller tunga. Faller dig då den tanken in att göra en god gärning, så kan du icke.

[...] Vet du hur det känns att icke kunna hjälpa? Nej. Men snart får du veta.»

Efter detta tar rektor avsked. Domprostinnan varken log eller nickade, berättar författaren, ty något förfärligt hade inträffat. »Domprostinnan kunde varken röra hand eller fot, tand eller tunga. Var det ett slaganfall, en hjärnblödning. Jag vet icke. Jag tror snarare det var något övernaturligt.» Vad som händer är att domprostinnan tillbringar en dag i absolut stillhet. Dagen därpå låter hon beställa en vagn och far och hämtar Katja.

Här finns flera inslag som kan stödja Bocks uppfattning.

Sinnesändringen hos domprostinnan utlöses av rektors ord om att det värsta som kan drabba en människa är att vara ur stånd att göra en god gärning – en mycket tydlig markering av att den etiska hållningen visar sig i handling. Vad som händer är ett exempel på att den världsliga klokheten besegras av barmhärtighet. Det är en av de självövervinnelser, som Hjalmar Bergman funnit så sällsynta och som fascinerade honom. Episoden bestyrker vad Bock skriver på s. 124: »In Bergman's cosmos the individual seems to come to a moment of decision, a moment when the personal choice is of supreme importance, not to be replaced by anything or anyone else.» Att sådant ändå kunde inträffa var för Bergman något av ett under. Han säger ju också om vad skedde med domprostinnan, att han tror att det var något övernaturligt.

På motsvarande sätt kunde något som har placerats i not 79 på s. 85 ha förtjänat en plats i den löpande texten och en närmare utveckling. Det är ett påpekande av just ett sådant avgörande beslut. Den som handlar är Jan Erse i *Två släkter*. I stället för att hämnas på Jörgen Siedel, när han har tillfälle till det, försvarar han denne, då de angrips av vargar. Det sätt på vilket Bergman gestaltat förloppet är av stort intresse och hade varit värt att närmare belysa.

Slutkapitlet *The second Sex becomes the first* pekar enligt min mening korrekt på en benägenhet hos Bergman att åtminstone i vissa fall teckna kvinnogestalter som är överlägsna männen i sin omgivning, företrädesvis moraliskt. Jag instämmer i stort sett med vad som sägs om fru Gunhild Lilja i den långa novellen eller korta romanen *Fru Gunhild på Hviskingeholm*. Bock har där påvisat några drag som tidigare knappast beaktats.

Jag är däremot tvivlande beträffande författarens sätt att exemplifiera sin tes i ett par andra fall. Ett sådant är fru Blenda Hyltenius i *Vi Bookar, Krokar och Rothar*. Hon betecknas (s. 124) som »the novel's heroine». Det är knappast riktigt. Hon nämns över huvud inte i romanen förrän på s. 170 och spelar någon egentlig roll först mot slutet. Och vad gör hon då? Hon räddar Abraham Kroks faders dåliga affärer, men hon gör det till ett pris: Abraham skall stanna hos henne på Björkenäs och vara hennes älskare. Abraham är attraherad, men motvillig. Blendas man Per Hyltenmius, som hon vill skilja sig från, varnar honom: »Ni skall aldrig uppgiva er själv. Förstår ni hur jag menar? Ni skall aldrig vika från er själv. Det är det farligaste [...] när det gäller denna kvinna.» Blenda är tecknad som charmfull och nyckfull, hemfallen åt sina impulser.

Ett bättre exempel i samma roman kunde ha varit Louise Krok. Vad som kommer henne att härda ut i äktenskapet med lektor Paulus Holmin, en av de moraliskt mest motbjudande manspersoner som Bergman skapat, är hennes moderliga läggning. »Hon hade alltid varit 'en liten mor', Louise, kanske såg hon barnansiktet under skäggmasken.» Och vidare: »Hon tänkte på att man sällan förstår människors värde och sällan kommer dem till hjälp. Och hon tänkte att det väl antagligen måste vara så.» Här har man ett tydligt exempel på Bergmans skarpa kritik av det patriarkaliska systemets avigsidor.

Märta Janse i *Knutsmässo marknad,* som Bock har uppehållit sig vid ganska utförligt, är ett annat exempel på hur Bergman betonar det moderliga draget hos en flicka. Hon presenteras så här: »I den vinterkala syrenhäcken lekte Märta Janse med småsyskonen. Där kunde de larma och roa sig efter behag i riset. Men Märta, som redan var tolv år fyllda, hade svårt att finna nya upptåg för de små, helst hon själv var av ett allvarligt och betänksamt kynne.» Till den besökande magister Ekmarck säger hon: »Blir det nöje på Knutsmarken i år? Jag ska köpa två gipskattor och två lergökar och en piskesnurra. Det har jag lovat ungarna.»

Detta hennes löfte och Ekmarcks vetskap om det spelar en viktig roll i fortsättningen. På marknaden faller Märta för frestelsen att köpa en gipsbyst av kronprinsen för att den är så grann. »Men», säger hon till Ekmarck, »Nu har jag inga pengar att köpa kattor åt ungarna hemma. Och det ångrar jag för det lovte jag heligt.» Ekmarck tvingar nu hovmarskalken Brenner att ge Märta ersättning för vad hon gjort av med: tjugufyra skilling. Han säger till Brenner: »Att bryta ett heligt löfte är för denna oskyldiga varelse detsamma som för herr greven att förlora sin heder. Rädda hennes heder – det kostar tjugufyra skilling. Och det är inte alla dagar man rehabiliterar sin heder med tjugufyra skilling.»

Ekmarcks ord innehåller en hänsyftning på att Brenner lovat honom Ekersta patronella pastorat, vilket skulle göra det möjligt för honom att gifta sig med mamsell Lisa-Brita Norstedt. Men nu har greven själv förälskat sig i Lisa-Brita, och löftet har blivit allt mindre värt. Efter denna episod är det värdelöst, eftersom greven blivit ytterst irriterad av Ekmarcks beteende. När Märta tackar och frågar om det var Ekmarck som gav henne pengarna, svarar han: »var det jag så var det stora pengar. För nu brände jag mina skepp, Märta Janse».

Detta är den första uppoffring som Ekmarck gör för Märta Janses skull. Den andra är, som i avhandlingen uppmärksammats, att han slåss för henne och befriar henne, när de drängar han själv viglat upp har tagit henne som gisslan. När han efteråt vaknar till medvetande i rektorsgården, frågar han rektorskan om lilla Märta Janse är kurant och får till svar: »som en nötkärna. Den gången slogs du för Kristus, din hedning».

Säkerligen bör rektorskans yttrande tolkas så som Bock gör: Ekmarck har handlat i Kristi efterföljelse,

även om han inte är någon exemplarisk kristen. När det gäller Märta Janses roll i förloppet ges däremot förklaringar som förefaller mig både vittsvävande och invecklade. De går bl. a. ut på att hon är en Beatrice som visar den rätta vägen (så t. ex. på s. 138). Indicierna härför är föga hållbara. Jag inskränker mig till ett exempel, gipskattorna. Att Märta har för avsikt att köpa sådana uppfattar Bock som ett tecken på att hon i Bergmans föreställningsvärld har italienska anknytningar, liksom Dante och hans Beatrice. Gipskattor förknippades av tradition med italienare, och Märtas intresse för sådana »recalls her Italian roots» (s. 138). Ytterligare ett steg tas på s. 151: det naturliga för Märta skulle ha varit att köpa gipskattor som julgåva. Men Knutsmässan infaller *efter* jul. Varför skulle hon då vara så angelägen att köpa dem? Jo, förklaras det, Knutsmässo marknad är i Bergmans föreställningsvärld en motsvarighet till den romerska saturnaliefesten. Då köpte romarna *sigillaria* och gav varandra i present.

Hela denna invecklade förklaring faller om man läser Bergmans uppsats *Örebro* från 1923. I den skildrar han bl. a. årets två stora marknader: höstmarknaden i september och Hindersmässan i januari. Om höstmarknaden berättas, att då köpte husmödrarna upp vad de behövde ha i förråd för vintern. Barnen gjorde något liknande: »Vi barn köpte regelbundet vårt årsbehov av gipskattor och trähästar.» Hindersmässan var, står det, stillsammare vad gatulivet beträffar. Men då kom alla bergslagspatronerna till stan, och det var festligt. (Skildringen av de båda marknaderna återkommer i *Örebrobekanta och bekanta örebroare,* 1930.) Det är lätt att se, hur Bergman har sammansmält barndomsminnen från *båda* de stora örebromarknaderna i romanen *Knutsmässo marknad.* Gipskattorna figurerar i romanen, därför att de återgår på ett sådant minne från höstmarknaden.

Den närmast tillhands liggande förklaringen till Märta Janses roll är att hon är ett av uttrycken för Bergmans speciella värdering av barn. Barn var för honom mer äkta och oförfalskade människor än vuxna. De får i hans verk stundom visa, hurdan människan var, innan hon hunnit kapsla in sig i skyddsposer, förställning och lögner. Han utvecklade detta tema i sitt stora brev till Ellen Key 1915 och använde då bl. a. formuleringen att barn var något »att tala förstånd med – och bli stukad av». Ekmarck blir stukad av Märta Janse, när hon har råkat i knipa efter att ha gjort av med sina slantar. Hans egen bitterhet över att bli offer för ett löftesbrott går först ut över henne: »Å fy skäm ut dig, som inte håller dina löften. Jag vånne skam toge dig med hull och hår.» Men när Märta vid dessa hans ord brister i gråt, inser han hur allvarligt *hon* ser på sitt löfte och hur svår hennes inre nöd är inför utsikten att bryta det. Då hjälper han henne och omintetgör i handling den förkastelsedom han uttalat i ord.

Till sist något om den teologiska ram, i vilken Bock velat placera Bergman. Flera gånger i avhandlingen förekommer en sammanställning av Bergmans synsätt med Harnacks (utförligast på s. 104, jfr s. 142). En viss allmän överensstämmelse finns det otvivelaktigt mellan Harnacks förkunnelse och de etiska grundsatser som kan läsas ut ur Hjalmar Bergmans verk. Som en ungefärlig positionsbestämmelse har sammanställningen sitt värde. På s. 142 har Bock gått ett steg längre; där står före Harnackcitatet att vi för att förstå Bergmans teckning av fru Gunhild »should examine the kind of teaching that Bergman had encountered during his formative years». Meningen tycks här vara, att intryck från Harnack har givit Bergman bestående lärdomar. Den tillhörande noten 72 hänvisar till Linders doktorsavhandling. Går man dit, finner man att Linder endast påpekar att Harnacks *Das Wesen des Christentums* var ett i Sverige i början av 1900-talet mycket uppmärksammat arbete. Han har dock inte funnit något belägg för att Bergman läst det. Däremot har han redovisat att Bergman ägde Strauss *Leben Jesu* och Renans *Vie de Jésus,* och han har pekat på att Bergmans studium av det sistnämnda arbete satt spår i ungdomsdramat *Maria, Jesu moder.*

Givetvis kan både Strauss och Renan likaväl som Harnack placeras in under den rymliga beteckningen liberal teologi. Om vi vill söka efter direkta intryck på Hjalmar Bergman från denna riktning, borde man dock helst gå till böcker som han bevisligen studerat, exempelvis *Leben Jesu.* Strauss tolkning av Jesu lära bygger på synoptikerna, främst bergspredikan. Härur härleder han »das eigentliche Moralprinzip des Christentums»; den är för honom liktydig med »der Grundgedanke der Humanität». Den moralförkunnelse, som Hjalmar Bergman explicit framför i clownkatekesen, visar som Bock framhållit överensstämmelser just med Jesusord ur synoptikerna.

Bock har på s. 11 redovisat Bergmans beundran för Jesus som person och framhävt att den är starkt etiskt färgad, vilket är en likhetspunkt med liberal teologi. Vill man precisera *var* i liberal teologi Bergman kan funnit stöd för sin uppfattning, är *Leben Jesu* alltjämt en användbar utgångspunkt. I dess förord finns t. ex. följande principuttalande (uppl. 1924, I: XVIII):

»So lange das Christentum als etwas der Menschheit von aussen her gegebenen, Christus als ein vom Himmel gekommener, seine Kirche als ein Anstalt zur Entsündigung der Menschen durch sein Blut betrachtet wird, ist die Geistesreligion selbst ungeistig, das Christentum jüdisch gefasst. Erst wenn erkannt wird, dass im Christentum die Menschheit nur ihrer selbst tiefer als bis dahin sich bewusst worden, dass Jesus nur derjenige Mensch ist, in welchen dieses tiefere Bewusstsein zuerst als eine sein ganzes Leben und Wesen bestimmende Macht aufgegangen ist, dass Entsündigung eben nur im Eingehen in diese Gesinnung, ihrer aufnahmen gleichsam in das eigene Blut zu finden ist, erst dann ist das Christentum wirklich christlich verstanden.»

Vad Bergman tecknat i de ögonblick av självövervinnelse, som förekommer hos vissa av hans diktade gestalter, kan ses som ett sådant djupare medvetande vilket liksom upptagits i det egna blodet. Likväl torde det inte räcka med att hänvisa till Strauss eller någon annan liberal teolog för att restlöst förklara Bergmans öppet deklarerade hängivenhet för Jesus som person. Jesus och gestalter, som i någon mån liknade honom,

var för Bergman, tycks det, den högsta formen för något irrationellt i tillvaron, som bildade en motpol till det regelbundet alltförmänskliga, som han kunde se och förklara och kände sig nödgad att se och förklara. Han delade knappast den liberala teologiens förhållandevis optimistiska människosyn.

Örjan Lindberger

Per-Olof Mattsson: *Amor Fati – Rudolf Värnlund som prosaförfattare.* Akademitryck AB. Sthlm 1989.

Rudolf Värnlunds författarskap har tidigare ägnats tre vetenskapliga studier. »Rudolf Värnlunds diktning t. o. m. 1931» är titeln på Henrik Wulffs lic.-avhandling från 1964, en biografiskt upplagd motiv- och idéstudie. Tre år senare hade Agneta Pleijel färdigställt sin lic.-avhandling, »De proletära motiven i Rudolf Värnlunds författarskap. En studie», en granskning av den radikala respektive den borgerliga pressens mottagande av och debatter om Värnlunds prosaverk. Arbetena, som är otryckta, är framlagda på de litteraturvetenskapliga seminarierna vid Stockholms respektive Göteborgs Universitet. 1978 disputerade Dag Nordmark på »En studie i Rudolf Värnlunds drama Den heliga familjen, dess litterära och sociala förutsättningar» (anmäld i Samlaren 100, 1979 av undertecknad).

Under 1980-talet har forskningsläget ändrats på så sätt att ytterligare arkivmaterial tillkommit. Intressantast härvidlag är den omfattande 20-talskorrespondensen mellan Rudolf Värnlund och Eyvind Johnson, som sedan Johnsons papper började överlämnas till KB 1984 med några få brända undantag och bortklippta stycken nu är bevarad till eftervärlden i två olika arkiv. För forskning och efter tillstånd av Cilla Johnson är det sålunda möjligt att via Bonniers arkiv och KB:s handskriftsavdelning ta del av denna korrespondens, som vad beträffar omfattning – det rör sig om upp mot 600 och ofta flera sidor långa brev – och allmänt litteraturhistoriskt intresse torde ha få motstycken i arkiven.

Forskningsläget vad beträffar Värnlunds författarskap kan med tanke på vad som hittills gjorts och det material som föreligger betecknas som gott. Men därmed naturligtvis inte sagt att författarskapet också är forskningsvärt. Jag vill dock påstå att detta i hög grad är fallet. Ur åtminstone tre perspektiv förefaller det fruktbart att bedriva vetenskap på Värnlunds diktning och roll i vår litteraturhistoria:

Värnlunds estetik har ägnats mycket liten uppmärksamhet. Romanernas karaktär av på olika vis formellt modernistiska projekt återstår ännu att närmare bestämma.

Från litteratursociologiska utgångspunkter syns det givande att ägna författarskapet två olika typer av studier. Dels för att närmare kunna bestämma förhållandet mellan den problematisering av personlighetsbegreppet och den fördjupning av individbeskrivningen, som djuppsykologin erbjuder Värnlund och som ställer honom i konflikt med såväl proletär propagandistisk estetik som borgerligt akademisk idealism. Däremot låter sig emellertid dessa intressen förenas med den nya radikala intelligentians öppenhet för vad som med Hendrik de Mans term kan betecknas som »socialismens psykologi» och som debatteras i samband med socialdemokratins modernistiska projekt vid decennieskiftet mellan 20- och 30-tal med dess visioner om frigjorda människor i ett rationellt folkhem. Dels med inriktning på den specifikt litterära institutionen, dess offentlighet, intressekonflikter och dominansförhållanden sådana de låter sig bestämmas genom en kultursociologisk analys av dess strukturer, dynamik och funktion.

Komparativt inomlitterärt är förhållandena mellan den första generationen arbetarförfattare till stora delar outredda. Det är på det fältet Per-Olof Mattsson arbetar i sin avhandling, när han säger sig vilja lyfta fram tidigare efterlysta »centrala delar» av författarskapet och »på den grundvalen försöka placera in prosaförfattaren Värnlund i den svenska prosans utveckling under 1920- och 30-talet». Också efter Mattssons arbete återstår många av dessa relationer att utreda och närmare precisera.

Mattssons avhandling »Amor Fati – Rudolf Värnlund som prosaförfattare» är disponerad i fem kapitel. Kap. 1 urskiljer några av de temata och problem i den tidiga prosan och novellerna som kommer att uppta Värnlund som prosaförfattare. Kap. 2 analyserar »Vandrare till intet» (1926) som varken en självbiografi eller en ideologisk bekännelseroman utan en icke-realistisk andlig självbiografi, som mynnar ut i ett bejakande av konstnärsrollen – ännu i romantisk-individualistisk kostymering. Kap. 3 preciserar arten av den legering Värnlund gör mellan en psykologisk och en social roman. I fokus för analysen står »Ung Fröken» (1927) och »Förbrytare» (1928). Kap. 4 prövar begreppet dialog på Värnlunds romaner och kap. 5 relaterar det sena 20-talets och 30-talets prosa till de samtidens estetiskt modernistiska projekt, som storstadsromanen och primitivismen utgör.

Avhandlingen avslutas med att Mattsson återknyter till vad han ser som ett centralt tema redan i författarskapets begynnelse – konstnärsskapet som bestämmelse. Värnlunds kärlek till diktandet består men den har ärrats under år av kamp i den litterära institutionen. Till Eyvind Johnson skriver han och Mattsson citerar på avhandlingens sista rader: »Därför är skrivandet vårt öde och i stället för att klyva sig själv med tankar på att 'tröttna', att sluta, borde vi säga med en av mina husgudar, Nietzsche: Amor fati; fritt översatt: jag älskar ödet!» (s. 124).

Om avhandlingens formella kvaliteter är nästan enbart gott att säga. Mattsson citerar flitigt inte bara ur romanerna men också ur den omfattande handskrivna korrespondensen. Mycket sällan och då av bagatellartat slag möter man några felaktigheter i återgivningen. Hänvisningarna till och referaten av annan forskning och essäistik är rättvisande och förmågan att skilja mellan vad som hör hemma i löpande argumenterande framställning respektive i notapparat är god. Avhandlingsprosan är glanslös av det förtroendegivande slaget.

Mattssons materialkännedom är utomordentlig och han dokumenterar den till yttermera visso i den